

Európa (a Slovensko) v deglobalizujúcom sa svete

Ladislav Kováč

Poznámky biológa na okraj Európskeho programu obnovy.

Autor je vedec a vysokoškolský pedagóg, prvý ponovembrový minister školstva

Žijeme v dobe, v akej ľudstvo doteraz nikdy nežilo – závratnej. Čas beží rýchlo, ba sa neustále zrýchľuje. Komplexnosť diania narastá. Presahuje schopnosť nášho chápania. Prináša neustále nové problémy. Sociálna dynamika dostala chaotický charakter: udalosti nedokážeme predvídať. Včasnšie než začneme riešiť jeden problém, objavajú sa nové. Rok 2020 nám o tomto dáva dve presvedčivé lekcie.

Veľké resety

V januári 2020 sa konalo 50. výročné stretnutie Svetového ekonomického fóra (WEF) vo švajčiarskom Davose. Každoročne sa v Davose stretávajú svetoví manažéri podnikov, ale aj politici, predstavitelia akademickej obce a zástupcovia mimovládnych organizácií a médií, aby diskutovali o aktuálnom stave sveta, jeho budúcnosti a možných ohrozeniach. Tohtoročné stretnutie malo na programe udržateľný ekonomický rast a štvrtú priemyselnú revolúciu, ale aj hrozbu globálneho otepľovania, ktorú rýchly rast prináša.

Sotva sa stretnutie skončilo, vynoril sa nový nepredvídaný problém: globálna pandémia COVID-19. Priniesla obmedzenie pohybu osôb a strmý hospodársky pokles s nárastom nezamestnanosti a s depresiou možno väčšou, než sa vyskytla v 30. rokoch minulého storočia.

Nato už v júni zakladateľ a dodnes hlava WEF, ženevský profesor Martin Schwab, vyhlásil ako hlavné poučenie z pandémie potrebu „veľkého resetu kapitalizmu“. Podľa neho by sa doň mali zapojiť všetky krajiny, aby transformovali každé odvetvie ekonomiky a hospodárske a sociálne sústavy postavili na nové základy. Trh treba nasmerovať k spravodlivejším výsledkom a vytvoriť podmienky pre „zainteresovaný kapitalizmus“ (*stakeholder capitalism* namiesto *shareholder capitalism*). Podľa Schwaba pandémia vytvorila zriedkavú a len krátko pretrvávajúcu príležitosť pre zdravšiu a spravodlivejšiu budúcnosť a prosperitu.

Veľký reset sa mal stať programom 51. výročného stretnutia v januári 2021. Ale nestane sa: termín stretnutia sa musel v dôsledku druhej vlny pandémie presunúť na neskoršie – ale to už pred svetom budú stáť asi ďalšie nové problémy a výzvy.

Druhú lekcii nám dáva vývoj Európskej únie. V roku 2000 hlavy európskych vlád a štátov prijali program známy ako Lisabonská stratégia s cieľom, aby sa zásluhou vedy a inovácií stala Únia v roku 2010 „najkompetitívnejšou znalostnou ekonomikou sveta“. V roku 2010 Európska komisia konštatovala, že cieľ nebol dosiahnutý, a tak pripravila nový program – Horizont 2020. Jeho cieľ formulovala skromnejšie: dosiahnuť v Únii „prudký, udržateľný a všestranný rast“. Za týmto účelom vyrástli po Európe (a, samozrejme, aj na Slovensku) z peňazí súdržného fondu a štrukturálnych fondov vedecké a technologické parky – akási moderná nápodoba starobyklých európskych katedrál.

Ak by to nestačilo, Európska komisia pripravila pre tretiu dekádu ďalší rámcový program, nazvaný Horizont Európa, ktorý mal generovať „nové poznanie a technológie so silným ekonomickým dosahom“ a mal „upevniť kompetitívnosť Únie, inovačné kapacity a vedeckú excelenciu“. Mne prvé dve dekády 21. storočia programov EÚ pripomínajú

marxistickú mantru nebohých komunistických režimov Európy, že „veda a technika sú najmohutnejšie výrobné sily“.

Od roku 2018 začala premena v myslení a zámeroch byrokratického aparátu Európskej komisie, no najmä aj hlavných politických predstaviteľov Únie. Prekvapivo k nej prispela švédka tínedžerka Greta Thunbergová. K jej rozhodnutiu bojovať proti zmene globálnej klímy zapríčinennej ekonomickým rastom sa pripojila mládež po celom svete a došlo k masovým protestom pod heslom Piatky pre budúcnosť.

Keď poslanie týchto manifestácií Greta tlmočila vo februári 2019 na plenárnom zasadnutí Európskeho ekonomického a sociálneho výboru v Bruseli, prítomný vtedajší prezident EÚ Jean-Claude Juncker vyslovil potešenie, že „vidí mladých ľudí v uliciach Európy, ktorí robia problém klimatickej zmeny očividným“. Sľúbil, že v najbližších rokoch pôjde „celá štvrtina rozpočtu EÚ na zmiernenie klimatickej zmeny“. Označil to za „zmenu paradigmy“.

V decembri 2019 sa menili čelní politici v EÚ. Nová prezidentka EÚ Ursula von der Leyenová predložila Európskemu parlamentu návrh novej ekonomickej stratégie nazvaný Európska zelená dohoda. Informovala, že dohoda si stanovila za cieľ „premeniť EÚ na spravodlivú a prosperujúcu spoločnosť s modernou, účinnou a kompetitívnou ekonomikou, v ktorej nebude dochádzať k emisii skleníkových plynov a v ktorej bude ekonomický rast odpojený od čerpania zdrojov“. Leyenová sa vyjadrila, že „nejde o vidinu, ale o náčrt konkrétnych krokov. Toto je príležitosť pre európskeho „človeka na Mesiaci“.“

Dohoda určovala, že v roku 2050 dosiahne Únia „uhlíkovú neutralitu“: priemysel a doprava budú generovať len toľko CO₂, koľko stačí byť zachytené prirodzenými „lapačmi“ CO₂, teda pôdou, lesmi a oceánmi. Dohodu mal parlament prijať v marci 2020. Nečakaná vírusová pandémia to oddialila. Poslanci by mali hlasovať o klimatickom zákone na plenárnom zasadnutí dnes, 7. októbra 2020.

Európsky zlom

Deň prijatia zákona o uhlíkovej neutralite by mal byť označený za európsky zlom. Analogický americkému zlomu, ktorým bol 11. september 2001, deň, keď lietadlá unesené teroristami zničili Svetové obchodné centrum v New Yorku a ktorý výrazne zmenil USA. Deň, keď Európska zelená dohoda vstúpi do platnosti, sa stane symbolom zmeny, ktorá čaká na Európu.

Cesta k udržateľnosti bude celkom iná, než akú načrtla von der Leyenová, a jej povaha a význam ďaleko prekročia cieľ zastaviť zhoršovanie klímy. Pretože akékoľvek kroky k zastaveniu ohrievania atmosféry Zeme musia byť spojené so znížením materiálnej spotreby – nijaký ekonomický rast nemôže byť „odpojený od čerpania zdrojov“. Musí dôjsť k radikálnej premene konzumentského správania ľudí. Ale tým aj celej spoločnosti. Materiálne hodnoty bude treba nahradiť symbolickými hodnotami poskytovanými nehmotnou kultúrou.

Tento záver je asi implicitný v úvahe Josepha Stiglitz, nositeľa Nobelovej ceny za ekonómiu, ktorú uverejnil 30. januára 2020, pár dní po skončení 50. zasadania WEF, pod názvom Svetoví lídri debatovali v Davose, ale my potrebujeme skutočnú zmenu. Pripomenul, že sa od roku 1995, keď sa on prvýkrát zúčastnil davoského zasadnutia WEF, veľa zmenilo. Vtedy bolo stretnutie poznačené eufóriou z globalizácie, nádejou v prechod postkomunistických krajín k trhovej ekonomike a vierou, že nové technológie otvoria nové možnosti k prospechu všetkých.

Podľa neho dnes stojíme tvárou v tvár celosvetovým krízam klímy, prostredia a sociálnej nerovnosti. Pritom vodcovia korporácií trpia morálnou úbohosťou a ohrozená je multilaterálnosť a globalizácia. Príčinou kríz je nespútaný kapitalizmus. Prehnaná neoliberálna viera v trh a dôraz na maximalizáciu ziskov krízy neriešia a neslúžia blahu

spoločnosti. Potrebný je nový progresívny kapitalizmus, v ktorom vlády budú riadiť ochranu zdravia, dbať o pracujúcich ľudí a starať sa o prostredie, v ktorom žijeme.

Biologický pohľad

Myslím si, že na pochopenie súčasného diania nám treba z úrovne ekonomického a sociologického uchopenia zostúpiť nižšie, k biologickým základom ľudského správania. Človek je biologický druh, jeden z poldruha milióna živočíšnych druhov na Zemi. Boli sme biologickou evolúciou vyformovaní pre celkom iné prostredie, než v akom dnes musíme žiť. Vytvorili sme vedu, techniku, trhovú ekonomiku. Dlho sme žili v ilúzii, že týmto svojim výtvorom rozumieme. Dnes však zistujeme, že ony majú svoju autonómnú dynamiku, ktorej nevládneme a ktorú len chabo dokážeme riadiť a ovplyvňovať.

V 21. storočí sme sa dostali do neľahkej situácie. Každodenne sme zaplavovaní tovarmi, dátami, poznatkami a udalosťami. Na Zemi je nás priveľa a jej zdroje sú obmedzené. Túto situáciu hádam najlepšie modelujú pokusy s myšami a krysami, ktoré robil od polovice 20. storočia až po svoje úmrtie v roku 1995 americký etológ John Calhoun. Malý počet samcov a samíc zvierat umiestnil do ohradeného priestoru a pozoroval ich rozmnožovanie a správanie. Spočiatku počet jedincov exponenciálne pribúdala, no po čase sa ich reprodukcia zastavila a zvieratá sa začali správať nenormálne. Ba nakoniec celá populácia uhynula, aj keď mala k dispozícii dostatočné množstvo potravy. V prehustennej populácii boli mozgy jedincov zrejme preťažované príliš veľkým počtom vnemov, čo navodzovalo trvalý stres a nakoniec aj sociálny rozpad. Zdá sa mi, že súčasný stav ľudskej spoločnosti – nadmerný konzum, hnanie sa za príjemnosťami pri stále sa zvyšujúcich hedonických prahoch, rozpad spirituálnych základov spoločnosti, postpravdivé zneužívanie internetu a masovej komunikácie, ohrozenie demokracie populizmom a autoritárstvom, hypersúťaživosť, politická deglobalizácia a ekonomický nacionalizmus – sú symptómami sociálnej patológie ľudského druhu.

Hlavný problém súčasnosti, ohrozenie biosféry a civilizácie klimatickými zmenami, je úzko spojený s druhým, ktorého riešenie si ani nevieme predstaviť: migráciou ľudí z chudobných krajín do krajín relatívne bohatých. Ale na obzore sa už vynára tretí závažný problém: konflikt generácií. Suma 750 miliárd eur, ktorou sa Únia rozhodla financovať plán obnovy, zaťažuje obrovským dlhom budúce generácie. Ak by aj veľká časť tejto sumy mala ísť na prechod na „zelenú ekonomiku“, nebude to podpora ďalšieho ekonomického rastu, ale financovanie veľkého civilizačného pokusu, o ktorom si nemôžeme byť istí, či sa vôbec podarí. Tvrdím, že podstatná časť týchto zdanlivo „neznesiteľne lacných“ peňazí by mala ísť na zásadnú premenu vzdelávacieho systému: do mozgov mladých ľudí bude treba vštepiť nové civilizačné hodnoty. Pre mladých nebude jednoduché pri zotrvačnosti stáreže meniť spôsob života a proti materiálnemu plytvaniu presadzovať askézu.

Nevieme, čo je pred nami. Extrapolácia z minulosti nás núti k záveru, že v najbližších desaťročiach prejde ľudstvo väčšou premenou než za posledné stáročia.